

Summary

Makhnitskyi O. I. Judicial constitutionalism and judicial power: the aspect of notion and correlation. – Article.

The article deals with defining the notion of judicial Constitutionalism in the context of its relation to the concept of judicial power. On the basis of systematic analyses of the doctrine of judicial Constitutionalism the author makes a conclusion that under modern Constitutionalism judicial constitutionalism is being formed as a result of effective operation of Judicial power. Judicial Constitutionalism ensures rule of law, the supremacy and direct action of the Constitution of Ukraine as well as the restriction of public power in favor of civil society, human rights and liberties.

Key words: judicial power, judicial Constitutionalism, justice, rule of law, the bodies of Constitutional jurisdiction, Constitutional Court of Ukraine, the Constitution.

УДК 340.15

В. В. Завальнюк

АНТРОПОЛОГІЯ В СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ ПРАВА

Мало яка інша тема висвітлена у науковій літературі так щедро і разом з тим так суперечливо, як правова культура. Сьогодні на основі правових, соціологічних, філософських, антропологічних та інших підходів до визначення правової культури вироблено більше 250 її дефініцій.

Правова культура – унікальне явище, особливий зріз, аспект правового життя суспільства, що віддзеркалює рівень і ступінь накопичених правових цінностей, тих особливостей права, юридичної техніки, які належать до духовної культури, правового прогресу.

Зауважимо, правову культуру можна розглядати як властивість людини – суб'єкта історичного процесу, оскільки про культуру ми судимо з того, наскільки вона сприяє чи заважає вияву людського у процесі діяльності людей, є результатом чи засобом їхньої самореалізації, забезпечення прогресивного розвитку. При цьому кожна людина виступає як в ролі культурних впливів із боку оточуючих її людей, так і активним суб'єктом таких впливів. Правова культура є особливим баченням правового життя, що охоплює всі його боки, що зумовлює першочергове значення теоретико-прикладних досліджень у галузі правової культури.

З позицій антропологічного підходу культура в цілому розуміється як сукупність благ, створених людиною, на відміну від природних. Соціологічний аналіз дозволяє трактувати означене поняття як компонент суспільного життя у вигляді сукупності духовних цінностей. Культура розглядається як певний рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, що історично склалися. Відзначимо, що достоїнстю антропологічного підходу є глибина аналізу культури як прояву різноманітних сфер людського життя [1].

Антропологізм правової культури і проявляється, по-перше, у тому, що правова культура особи дозволяє досягнути синтезу суб'єктивного права, що притаманне кожному, та об'єктивного права, що існує поза волею окремо взятого індивіда.

По-друге, юридична антропологія здобутками свого етнологічного напрямку уже довела, що кожна правова культура має право на автономію поміж іншими, що у

світі існує плюралізм правових форм, множинність правопорядків, причому, очевидно, не існує їх етнічної або державної ієрархії (хоча співвідношення міжнародного та національних правопорядків в ідеалі мало би бути саме ієрархічним).

По-третє, юридична антропологія дозволяє розкрити динаміку правової культури, визначивши її центр і периферію, рушійні сили, конструктивні й тупикові напрямки динаміки правової культури [2]. Антропологічна сутність правової культури уможливорює її розвиток, враховуючи здатність людини та створених людьми спільнот до розвитку і прогресу.

Ю.М. Тодика справедливо констатує: «Становлення України як правової, демократичної, соціальної держави передбачає високий рівень правової культури громадян, соціальних груп, усього суспільства» [3]. Усе це потребує прийняття ефективних засобів щодо перебудови правового виховання, організації юридичного всеобучу як загальнодержавного завдання, що охопить усі верстви населення. У питаннях становлення сучасної правової культури населення необхідна цілеспрямована правова політика держави як важлива частина загальнодержавної політики. Це науково обґрунтована, послідовна діяльність державних і муніципальних органів із створення ефективної системи правовиховної діяльності, комплексного використання в цьому напрямку правових та організаційних засобів, що працюють на укріплення дисципліни, формування правової державності українського народу, високого рівня правової культури [3]. Рівень правової культури суспільства, соціальних груп, індивіда суттєво впливає на весь спектр державно-правових процесів у країні. Тому формування демократичних устоїв українського суспільства на сучасному етапі безпосередньо пов'язане із процесом розвитку, динаміки правової культури, можливістю застосування сучасних європейських норм і стандартів. Вони є предметом конкретної правової політики, визначають науковий пошук сучасних загальнотеоретичних, галузевих і спеціальних правових досліджень з точки зору людиномірності [4]. Більшість досягнень останніх років у правовій сфері була пов'язана з висунанням ідеї прав людини як основної в правовому розвитку, що перебуває в руслі антропологізації права. Разом з тим є очевидним, що поміщення людини до центру правової системи, а прав людини – до центру системи права не повинно підміняти саме об'єктивне право і тим більше не скасовувати діалектичний зв'язок між суб'єктивними правами індивіда та його обов'язками. Суб'єктивне право нерідко виступає синонімом сваволі людини («роблю, що хочу, головне, щоб мені за це нічого не було»). Такому викривленому сприйняттю прав та обов'язків значною мірою посприяла тоталітарна традиція нехтування правами людини. І сьогодні люди, які, говорячи словами героїні Достоєвського, «ніколи досита хліба не їли», у правовому житті перш за все «кидаються» на права. Між тим ігнорування обов'язків у праві є настільки ж небезпечним, як і недооцінка ролі суб'єктивних прав. Слід погодитись з висновком О.С. Дьоміної, що не тільки права, але й обов'язки людини є найважливішим компонентом права [5]. У руслі піднесення обов'язків поряд з правами людини має відбуватись, на нашу думку, правове виховання населення.

Ще один важливий момент антропологізації правової культури пов'язаний з поняттям правової активності особистості. При тому що поняття правової активності

добре вивчено ще за радянських часів (роботи П.П. Баранова, Ю.М. Оборотова, В.М. Шафірова), сьогодні очевидно є актуалізація цієї проблематики. Позитивне ставлення до права та психологічна готовність людини до здійснення соціально корисних дій у сфері правового регулювання сьогодні стають вирішальною рушійною силою у формуванні правової культури нового посттоталітарного, демократичного суспільства [6].

Сучасний етап розвитку правової культури українського суспільства характеризується також ціннісною переорієнтацією зв'язків держави та людини. Вихідним стає людина, а держава покликана захищати її права. Формування сучасної правової культури передбачає перш за все її орієнтацію на права людини. Вирішення завдань із формування сучасної правової культури громадян залежить не тільки від держави. У цьому напрямку також потрібні зусилля суспільства, кожної людини. Зрозуміти сутність правової культури можна лише, дивлячись крізь призму діяльності людей. Правова культура не існує поза людиною. Вона породжена тим, що людина постійно прагне шукати смисл власного життя і діяльності, удосконалювати себе і світ, в якому живе [6].

Відмітимо, що сучасний стан правової культури в Україні характеризується антропоцентричною спрямованістю, хоча й досі спостерігаються деякі негативні явища на кшталт ксенофобії та національного шовінізму. З одного боку, за всі роки незалежності в Україні не було випадків масових виявів етнічної нетерпимості, а з іншого – у ці роки помітно зріс рівень психологічної відособленості та ізоляціонізму щодо представників більшості національностей. Так, останні дослідження показали, що в масовій міжнаціональній свідомості дорослого населення України продовжує зберігатися високий рівень східнослов'янської відособленості, національного ізоляціонізму та ксенофобії. Як «своїх» населення України традиційно сприймає переважно етнічних українців, росіян і білорусів. Представники більшості національностей сприймаються як «чужі» і «видворяються» масовою свідомістю за межі України. Деяке «послаблення» виявляється до «історичних сусідів»: близько половини українських громадян як жителів України допустили б ще євреїв, поляків, молдаван і кримських татар, тобто представників тих народів, з якими маємо історичний досвід спільного проживання. Подібна конфігурація національних переваг дозволяє припустити, що в основі національного ізоляціонізму, який домінує у масовій міжнаціональній свідомості населення України, закладені архаїчно-традиціоналістські ціннісні орієнтації. Вони значною мірою визначають формування, розвиток і консолідацію системи соціальних відносин на цьому етапі розвитку українського суспільства [7].

Загальний підсумок трансформації масової свідомості такої: за роки незалежності України питома вага психологічно відкритих (толерантних) людей знизилася більш ніж у три з половиною рази. Практично половину населення дотепер становлять громадяни з ізоляціоністськими настановами на міжнаціональні відносини. Особливу тривогу викликає розростання ксенофобських настанов: чисельність їх носіїв за останній час зросла більш ніж у чотири рази [7].

Динамізм і стабільність державних і правових систем призводить до дедалі більшої соціально-регулятивної множинності і багатоваріантності, зміни їх ролі й

місця в суспільних відносинах і, відповідно, до різних підходів щодо пізнання і визначення їх сутності. Історична тенденція соціального життя в Україні визначає рух суспільства до більш досконалого типу права, до поглиблення його гуманізму, демократизму і загальної антропологізації [8].

Регулююча функція правової системи України спрямована на забезпечення взаємодії індивідуального і колективного, приватного і публічного чинників, які завжди знаходяться у відносинах не тільки взаємозалежності, а й суперечливості, бо кожен із них окремо є потенційно внутрішньо суперечливим. Регулятивна функція правової системи України поділяється на два відносно самостійних, але взаємопов'язаних явища – індивідуальні права і свободи та публічні інтереси суспільства [9]. В основу механізму забезпечення прав і свобод особи покладено антропологічний принцип права, який забезпечує цілісність його реалізації як якісно самостійного явища правової системи. Характеризуючи цей механізм, Н.М. Оніщенко підсумовує: «Це комплекс взаємопов'язаних, взаємодіючих юридичних передумов, нормативних засобів та загальносоціальних умов, які створюють належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення прав і свобод людиною. Сутністю гарантій основних прав і свобод людини і громадянина є умови, які повинна створити держава для їх реалізації» [8].

Антропологізація права пов'язана з глибоким переворотом у суспільних відносинах. Вона досягається в тій мірі, в якій посилюється загальносоціальний елемент у законодавстві та правозастосуванні. Підвищення загальносоціальної значущості права є однією з ознак формування правової системи у державі [10].

Державно-правовий зміст правової системи України характеризують три основні складові антропологічного принципу права: а) природні права і обов'язки людини і міра їх закріплення та гарантії у позитивному українському законодавстві; б) інноваційні правові можливості людини, що виникають у результаті розвитку науки, культури, зростання добробуту суспільства і закріплюються в нормативно-правових актах; в) правові пільги чи правові обмеження, встановлені державою для людей, які належать до певного прошарку, класу, дотримуються тієї чи іншої релігії [11].

Як одну з основних тенденцій в Україні можна визнати поступове і послідовне зближення природно-правових і державно-правових засад у правовій системі, яке відбувається із зростанням загальнолюдської культури, реалізацією морально-гуманістичних суспільних ідеалів. Тому соціальне значення української правової системи залежить, перш за все, від того, як вирішується її головне протиріччя між природно-правовими і державно-правовими засадами з урахуванням антропологічного принципу права. Якщо українське суспільство зможе створити сприятливі (демократичні) умови для послідовного та успішного вирішення цього протиріччя, воно відчує позитивний вплив правової системи у справі затвердження загальнолюдських цінностей та ідеалів. А з урахуванням того, що право є і засобом розв'язання суспільних протиріч, існує підстава стверджувати, що правові явища у своїй сукупності є якщо не джерелом, то своєрідним каталізатором формування громадянського суспільства [12].

Важливе значення для нормального функціонування українського суспільства в демократичному режимі, реалізації антропологічного принципу, вільного

розвитку особи має система спеціальних юридичних гарантій, що закріплена в Конституції України та інших нормативно-правових актах. Це надає громадянам і громадським структурам відчуття правової захищеності, переконаності в безперешкодному здійсненні своїх прав і свобод, виконанні обов'язків. Розвиток правової системи України на основі антропологічного принципу права, внутрішніх загальногуманістичних якостей, чіткої структурованості, ідеологічної та психологічної аури активно впливатиме на формування суб'єктивних настанов у людей, сприятиме встановленню нормативних взаємовідносин у суспільстві [13].

Звідси – цінність правової системи України значною мірою визначається тим, яке місце в ній займає особа, яка їй відведена роль, як охороняються і захищаються її інтереси, честь, гідність, якими правами вона наділена і якими є гарантії цих прав. При оцінці правової системи України слід виявити, наскільки вона дозволяє особистості розкрити свої можливості і здібності, реалізувати свій соціальний і моральний потенціал.

У літературі проблема правової системи України досить часто розглядається з позицій онтології організаційно-правових форм об'єднання суб'єктів права. На сучасному етапі розвитку української державності такий ракурс здається недостатнім. Його слід доповнити особистісним підходом до правової системи суспільства, його демократизації. Саме особа є одночасно представником певних соціальних груп, їх установ, юридичних осіб і особистих інтересів. Особистісні аспекти дозволяють з'ясувати специфічні складові діяльності людей, функціонування всієї правової системи України. Тому значення антропологічного принципу в розвитку сучасних правових реформ в Україні полягає в тому, щоб людина стала центром усієї життєдіяльності суспільства, мірою всіх речей, вищою соціальною цінністю. Реалізація цього принципу в українському законодавстві (на основі вітчизняного і світового досвіду), розробка механізму, наукової теорії його застосування покликані забезпечити: самостійність людини як суб'єкта права; здатність виявляти ініціативу і відповідати за свої дії та рішення; посилення гарантій невтручання у сферу, де людина має право діяти на власний розсуд; формування ефективних юридичних механізмів реалізації; захист прав людини; надання людині необхідної державної й громадської допомоги в реалізації прав і виконання нею обов'язків; розвиток системи юридичної освіти населення; розвиток ідеологічного і політичного плюралізму; урахування індивідуальних поглядів та національних інтересів при прийнятті рішень [14].

Роль антропологічного принципу права в розвитку правової системи сучасної Української держави визначається, передусім, необхідністю забезпечення самовизначення особи, її розвитку та соціалізації. При цьому право є об'єктивно можливим масштабом соціальної свободи, що стимулює творчу активність, самосвідомість людини, гарантує визнання суспільством того, що кожний індивід народжується вільним і рівним з іншими, а верховенство права розглядається як соціальний феномен, який зумовлює невід'ємні права людини на свободу, рівність, справедливість, гідне життя, повагу і недоторканність [15]. Це зумовлює можливість реалізації інших прав і свобод людини і громадянина, надає підстави для висновку про неприпустимість їх скасування або будь-якого обмеження. Саме завдяки визнанню гідності

людини визнаються недоторканими і невідчужуваними права людини, у силу чого вони складають основу будь-якого суспільства, а також справедливості.

Для правової системи сучасної України характерним є прагнення до реалізації антропологічного принципу у всіх сферах суспільного життя. Завдяки Конституційному закріпленню верховенства права, пріоритету прав і свобод людини над державними інтересами захист особистості, її гідності та волі стає визначальним фактором при прийнятті суспільно значимих владних рішень, у процесі нормотворчості тощо. Антропологізація правової системи яскраво виражається у тенденціях законотворчої діяльності.

Література

1. Теория государства и права / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М. : Юристъ, 1999. – С. 572.
2. Оборотов Ю.М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Оборотов Юрій Миколайович. – О., 2003. – 379 с. – С. 47.
3. Тодика Ю.М. Конституційні засади формування правової культури / Ю.М. Тодика. – Х. : РАЙДЕР, 2001. – 160 с.
4. Дьоміна О.С. Проблеми формування правової культури в Україні в умовах трансформації політичного режиму / О.С.Дьоміна // Держава і право : зб. наук. пр. – К., 2006. – Вип. 31. – С. 39–44.
5. Копієвська О.Р. До проблеми формування правової культури особи в Україні / О.Р. Копієвська // Держава і право : зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 34. – С. 105.
6. Семитко А.П. Развитие правовой культуры как правовой прогресс / А.П. Семитко. – Екатеринбург : Изд-во Уральского гос. ун-та, 1996. – С. 11.
7. Национально-гражданские идентичности и толерантность. Опыт России и Украины в период трансформации / под ред. Л. Дробижевой, Е. Головахи. – К. : Институт социологии НАН Украины; Институт социологии РАН, 2007. – 280 с.
8. Оніщенко Н.М. Правова система і держава в Україні / Н.М.Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права ім. Корецького НАН України, 2002. – 132 с.
9. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / Н.І.Карпачова, Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчук [та ін.]; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – К. : Юрид. думка, 2007. – 424 с.
10. Алексеев С.С. Философия права / С.С. Алексеев. – М. : Норма-Инфра, 1999. – 336 с.
11. Петришин О.В. Права людини як фундаментальна цінність правової демократичної державності / О.В. Петришин // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. У 2 ч. Ч. 1 / за ред. проф. М.І. Панова. – Х., 2000. – С. 35–48.
12. Скакун О.Ф. Правова система України на правовій карті світу / О.Ф. Скакун – Х. : Еспада, 2004. – 96 с.
13. Бігун В.С. Людина в праві та науках про право: три загальнонаукові підходи до дефініції / В.С. Бігун // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): матеріали I всеукр. круглого столу, 16-17 вересня 2005 р., Львів. – Львів, 2006. – С. 37–42.
14. Коментар до Конституції України / Інститут законодавства ВР України – 2-е вид., виправл. та доповн. – К. : Інститут законодавства ВР України, 1998. – С. 88–94.
15. Права людини в Україні – 2006 : доп. правозахис. орг. / ред. : Є. Захаров; Укр. Гельс. спілка з прав людини; Харк. правозахисна група. – Х. : Права людини, 2007. – С. 8–10.

Анотація

Завальнюк В. В. Антропология в системі цінностей права. – Стаття.

Юридична антропология у формуванні правової культури українського народу і у розвитку правової системи України становить інтерес, оскільки з позицій антропологічного підходу культура в цілому розуміється як сукупність благ, створених людиною, на відміну від природних. Достойністю антропологічного підходу є глибина аналізу культури як прояву різноманітних сфер людського життя.

Ключові слова: правова культура, антропология права, антропологічний підхід, правова система, правове життя.

Аннотация

Завальнюк В. В. Антропология в системе ценностей права. – Статья.

Юридическая антропология в формировании правовой культуры украинского народа и в развитии правовой системы Украины представляет интерес, поскольку с позиций антропологического подхода культура в целом понимается как совокупность благ, созданных человеком, в отличие от естественных. Достоинством антропологического подхода является глубина анализа культуры как проявление различных сфер человеческой жизни.

Ключевые слова: правовая культура, антропология права, антропологический подход, правовая система, правовая жизнь.

Summary

Zavalniuk V. V. Anthropology in the formation of the legal culture. – Article.

Legal Anthropology in the formation of the legal culture of the Ukrainian people and in the development of the Ukrainian legal system is interesting because in terms of the anthropological approach to culture is generally understood as the totality of the benefits created by man, as opposed to natural. The advantage of the anthropological approach is the depth of the analysis of culture as a manifestation of the different spheres of human life.

Key words: legal culture, anthropology law, anthropology approach, the legal system, the legal life.

УДК 340.1

Л. І. Заморська

НОРМАТИВНІСТЬ ПРАВА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ РЕГУЛЯТОР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Постановка проблеми. Поняття «регулювання» (з лат. *regulo* – встановлюю, приводжу до ладу) тлумачиться у значенні впорядковуючого, налагоджувального чинника [23, с. 487]. Під терміном «соціальне регулювання» розуміється функція суспільства, сутність якої полягає у впорядкуванні соціальних процесів особливими, виробленими у свідомості суб'єктів регулювання програмами, здатними активно впливати на всі сфери життєдіяльності суспільства [8, с. 54]. В основі регулювання соціальних процесів за допомогою спеціальних правил «лежить» їх нормативність. Переважна більшість суспільних відносин впорядковується саме з допомогою соціально-нормативного регулювання. Розглядаючи нормативне регулювання у соціальному житті, доцільно відзначити, що нормативність проявляється, переважно, як сукупність особливих правил, стандартів, еталонів поведінки учасників суспільних відносин. Проблема нормативного регулювання приділялася і приділяється досить велика увага з боку науковців [4, с. 118; 10; 19].

Виклад основного матеріалу. Нормативність – це абсолютна властивість розвитку вищої форми матерії – суспільного життя. Нормативність є об'єктивною необхідністю, закономірністю розвитку суспільного життя, яка полягає у тому, що будь-яка сукупність соціальних явищ, попри її хаотичний і безладний стан, неминуче самоорганізовується у ту чи іншу впорядковану форму. Складається певний спосіб взаємодії учасників суспільного процесу, з'являються однакові форми розвитку, функціонування суспільних відносин, певні стандарти поведінки. Цей процес має характер обов'язкового закону, неминучої умови будь-якого суспільного розвитку. Суспільний прогрес багато в чому визначається стійким характером, стабільністю